

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

1. Ders “Sibirya’nın Yerli Halkları ve Dilleri”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

SİBİRYA’NIN YERLİ HALKLARI VE DİLLERİ

Sınırları çeşitli çalışmalarda az çok farklılık göstermekle birlikte Sibirya denildiğinde bugün coğrafi olarak Ural Dağlarının doğusundan Büyük Okyanus’a kadar uzanan geniş topraklar anlaşılmaktadır. Yaklaşık 12.000.000 km²’lik yüz ölçümü ile Rusya Federasyonu (bundan sonra RF) topraklarının %87’sini kaplayan Sibirya nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölgelerden biridir (Oleh 2005: 6-8). Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Samoyed, Fin-Ugor, Paleo-Asya gibi çok çeşitli dil ailelerine bağlı 40’tan fazla dil ya da diyalektin temsilcileri olan etnik gruplar bölgenin yerli sakinlerini oluşturuyorsa da genel olarak ağırlıklı nüfus bölgeye sonradan gelmiş olan Slav unsurlardır.

Sibirya sadece coğrafi bir adlandırma olmayıp aynı zamanda idari bir bölgenin de adıdır. Coğrafi olarak Sibirya bölgesinde üç idari bölge yer almaktadır: Ural Federal Bölgesi (*Ural’skiy federal’nyy okrug*), Sibir Federal Bölgesi (*Sibirskiy federal’nyy okrug*) ve Uzak Doğu Federal Bölgesi (*Dal’nevostoçnyy federal’nyy okrug*). Bu federal bölgelerin de cumhuriyet (*respublika*), bölge (*kray, oblast’*), ulusal bölge (*natsional’nyy oblast’*) gibi birimlerden oluşan kendi içinde idari-politik ve bölgesel yapılanması söz konusudur. Sibirya’da varlığını sürdüren Türk toplulukları merkezi Novosibirsk olan Sibir Federal Bölgesi’nden merkezi Habarovsk olan Uzak Doğu Bölgesi’ne yayılan alanda ya kendi adlarını taşıyan cumhuriyetlerde ya da farklı cumhuriyet veya bölge (*kray*) gibi idari yapılar içinde kendilerine ait ulusal bölge (*natsional’nyy oblast’*), bölge (*kray, oblast’*), ulusal rayon (*natsional’nyy rayon*) ya da rayonlarda yaşarlar. Sibir Federal Bölgesi’nde yer alan Altay Cumhuriyeti, Tıva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti *titüler* (yaşadıkları cumhuriyete kendi adını

veren) Türk topluluklarının yaşadıkları idari yapılardır. Ayrıca Sibir Federal Okruğu içinde yer alan Buryatya Cumhuriyeti, Altay Bölgesi (*Altayskiy kray*), Baykal Gerisi Bölgesi (*Zabaykal'skiy kray*), Krasnoyarsk Bölgesi (*Krasnoyarskiy kray*), İrkutsk Bölgesi (*İrkutskaya oblast'*), Kemerovo Bölgesi (*Kemerovskaya oblast'*), Omsk Bölgesi (*Omskaya oblast'*) ve Tomsk Bölgesi (*Tomskaya oblast'*), Taymır (Dolgan-Nenets) Otonom Okruğu (*Taymırskiy (Dolgano-Nenetskiy) avtonomnyy okrug*) gibi idari birimlerde de çeşitli rayon ya da köylerde yaşayan daha az nüfusa sahip çeşitli topluluklar vardır. Uzak Doğu Federal Okruğu'nda sadece Saha (Yakut) Cumhuriyeti'nde titüler halk konumunda olan Saha Türkleri ile Saha Türklerinin bir parçası olarak kabul edilebilecek olan Dolganların bir kısmı varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Ural Federal Bölgesi'nden Sibir Federal Bölgesi'ne kadar pek çok idari birim içinde Sibiryա Tatarları bulunmaktadır.

Sibiryа'nın diğer (Türk olmayan) yerli halklarından Mansiler Urallar'da ve Urallar'ın doğusunda; Nenets, Hantı, Selkuplar kuzeyde Batı Sibiryа'da, Ob nehri havzasında yaşarlar. Doğu Sibiryа'nın kuzeyinde, Yenisey bölgesi Ket topraklarıdır. Taymır Bölgesi'nde Nganasan, Enets, ve Nenetsler; daha doğuda Kolıma bölgesinde Yukagirler; kuzeydoğuda Çukotka Yarımadasında Çuvanlar, Çukçalar, Koryaklar ve Eskimolar; Kamçatka'da Koryak ve İtelmenler; Komandor adalarında Aleutlar; daha güneyde Doğu Sibiryа'da, Buryatlar, Uzak Doğu bölgesinde, Priamur, Primorye ve Sahalin'de Nivhler, Ulçlar, Nanaylar, Oroçlar, Oroklar (Ulta), Negidallar ve Udegeler bulunur. Yenisey'den Büyük Okyanus'a kadar geniş bir alana dağılmış olarak Evenkler; Sibiryа'nın kuzeydoğusunda ve Ohotsk denizi kıyılarında Evenler yaşar. Moğolların bir kolu olan Buryatlar dışında hepsi de oldukça az nüfuslu ve dillerinin konuşur sayısı oldukça azalmış olan gruplardır. Örneğin Paleo-Asya halklarından Kerekler sadece 4 kişidir. RF genelinde Kerekçe konuşan 10 kişi kaydedilmiştir. Mançu-Tunguz dillerinden Oroç dilini bilen 8 kişi vardır.

Sibiryа bölgesini içine alan topraklarda bugün 40'tan fazla dil ya da lehçenin konuşulduğu kabul edilmektedir. Ancak bu dillerin çoğu yazı dili durumunda

olmadığı ve aralarındaki yakınlık derecesi tam olarak tespit edilemediğinden hangilerinin dil hangilerinin aynı dilin lehçeleri sayılacağı konusunda tam bir belirleme yapmak zordur. Ancak genel olarak Sibirya’da 5 ayrı dil ailesine mensup dil ve lehçelerin konuşulduğunu söylemek mümkündür. Bir de “paleoasyatik diller” olarak adlandırılan grup vardır. Bu gruba giren diller arasında açık bir genetik bağ bulunmaz. Bugün bu terimin altında iki ayrı dil ailesi olduğu kabul edilmektedir: Çukça-Kamçatka, Eskimo-Aleut dil aileleri yanında hiçbir aileye ait olmaması sebebiyle izole diller olarak adlandırılan Ket, Yukagir ve Nivh dilleri bulunmaktadır.

Sibirya’da varlığını sürdüren yerli etnik gruplar ve diller/değişkeler bağlı oldukları dil ailesine göre aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir:

	ETNONİM	NÜFUS (2010)	DEĞİŞKE	Konuşur Sayısı (2010)
TÜRK	Altay	74238	Altay	55720
	Çalkandu (Çelkan, Çalkan)	1181	Çalkandu (Çalkan)	310
	Çulım (Çulım Türkü)	355	Çulım (Çulım Türkü)	44
	Dolgan	7885	Dolgan	1054
	Hakas	72959	Hakas	42604
	Kumandı	2892	Kumandı	738
	Saha(Yakut)	478085	Saha(Yakut)	450140
	Sibirya Tatarı	6779	Sibirya Tatar	?
	Soyot	3608	Soyot	-
	Şor	12888	Şor	2839
	Telengit	3712	Telengit	(Altaycanın ağzı)
	Teleüt	2643	Teleüt	975
	Tofa (Karagas)	762	Tofa (Karagas)	93
	Tuba	1965	Tuba	229
Tıva (Tıva)	263934	Tıva (Tıva)	253673	
Tıva-Toju	1858	Tıva-Toju	(Tıvacanın ağzı)	
MOĞOL	Buryat	461389	Buryat	218557

MANÇU-TUNGUZ	Even (Lamut)	22383	Even (Lamut)	5656
	Evenk	37843	Evenk	4802
	Nanay	12003	Nanay	1347
	Negidal	513	Negidal	74
	Oroç	596	Oroç	8
	Orok (Ulta)	295	Orok (Ulta)	47
	Udege	1496	Udege	103
	Ulç	2765	Ulç	154
FIN-UGOR HALKLARI	Hantı	30943	Hantı	9584
	Mansi (Vogul)	12269	Mansi (Vogul)	938
SAMOYED	Enets	227	Enets	43
	Nenets	44640	Nenets	21926
	Nganasan	862	Nganasan	125
	Selkup	3649	Selkup	1023
PALEO-ASYA HALKLARI	Alyutor	-	Alyutor	25
	Çukça	15908	Çukça	5095
	Çuvan	1002	Çuvan	-
	İtelmen	3180	İtelmen	82
	Kamçadal	1927	Kamçadal	-
	Kerek	4	Kerek	10
	Koryak	7953	Koryak (Alyutor)	1665
	Aleut	482	Aleut	45
	Eskimo	1738	Eskimo	508
	Ket	448	Ket	213
	Yukagir	1603	Yukagir	370
	Nivh (Gilyak)	4652	Nivh (Gilyak)	198

Tablo1: Sibirya'daki yerli halklar ve dilleri

Çağdaş Türk lehçe ve şiveleri sınıflandırmalarında genellikle Saha, Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan, Tofa, Çulım, Teleüt, Telengit, Kumandı, Çalkan (Çalkandu), Tuba gibi genel Türk dili alanının kuzeydoğusunda ve coğrafi olarak da Sibirya'da varlığını sürdüren Türk lehçeleri Kuzey-Doğu ya da Sibirya grubunu oluşturmaktadır.

Sahalar, Tuvalar, Altaylar ve Hakaslar kendi adlarını taşıyan cumhuriyetlerde yaşamaktadırlar. Sibiry'a'da en büyük demografik üstünlüğe sahip olan Saha (Yakut) Türkleri (478085 kişi), Sibiry'a'nın kuzeydoğusunda Saha Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Türk toplulukları içinde nüfus bakımından ikinci en büyük grup olan Tuva Türkleri 263934 kişidir ve Sibiry'a'nın güneydoğusunda Tuva Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Altaylar 74238 kişi, Telengitler 3712 kişi, Tubalar 1965 kişi, Çalkanlar 1181 kişidir. Hakasya Cumhuriyeti'nde yaşayan Hakaslar 72959 kişidir. Daha az nüfuslu olan Şorlar (12888 kişi), Dolganlar (7885 kişi), Tofalar (762 kişi) ve Çulım Türkleri (355 kişi) kendilerine ait bir idari yapılanma olmaksızın tarihi olarak kendilerine ait olan topraklarda varlıklarını sürdürmektedirler. Bu lehçelerden Saha ve Tuva Türkçeleri dışındaki lehçelerde konuşur sayıları genel nüfusun yarısından azdır.

Değişke	Konuşur Sayısı	Konuşan Etnik Gruplar	
Altay	55.720	Altay	50.620
		Rus	1.437
		Kazak	2839
		Diğer	824
Çalkandu	310	Çalkandu	287
		Altay	8
		Rus	11
		Ukrain	1
Çulım	44	Diğer	3
		Çulım	17
		Rus	20
		Azerbaycan Türkü	1
		Mari	1
		Beyaz Rus	2
		Komi	1
Diğer	2		
Dolgan	1054	Dolgan	930
		Rus	31
		Saha	8
		Diğer	?
Hakas	42604	Hakas	41.308
		Rus	722
		Alman	62
		Tatar	36
		Tıva	46

		Çuvaş	20
		Diğer	410
Kumandı	738	Kumandı	522
		Rus	18
		Altay	11
		Kumuk	139
		Diğer	48
Saha	450140	Saha	406.126
		Rus	8356
		Buryat	409
		Tatar	377
		Diğer	34872
Sibirya Tatar	(Tatarca)	-	-
Soyot	-	-	-
Şor	2839	Şor	2626
		Rus	112
		Tatar	6
		Özbek	18
		Hakas	12
		Diğer	?
Telengit	(Altayca)	Telengit	3516
Teleüt	975	Teleüt	938
		Rus	13
		Tatar	7
		Altay	5
		Diğer	12
Tofa	93	Tofa	87
		Diğer	6
Tuba	229	Tuba	211
		Azerbaycan T.	1
		Tıva	7
		Altay	7
		Diğer	3
Tıva	253673	Tıva	249.658
		Rus	1482
		Buryat	101
		Tıva-Toju	1844
		Diğer	588
Tıva-Toju	(Tıvaca)		

Resmi dil ve devlet dili statüsünde bulunan Saha, Tuva, Hakas ve Altay Türk lehçeleri kısıtlı bile olsa yönetim, eğitim, kitle iletişim gibi alanlarda kullanılırken resmi dil statüsü bulunmayan lehçelerin işlev alanları genellikle aile içi iletişim ya da akrabalar ve arkadaş çevresi ile sınırlıdır.

Genel olarak Sibiry'a'daki tüm yerli dillerin yazı dili olarak kullanım geleneği oldukça yenidir. ođunun yazısı SSCB kurulduktan sonra oluşmuş ve geliştirilmiştir. SSCB döneminden önce de yazı dili olan halklar arasında Sahalar ve Altaylar sayılmaktadır. SSCB döneminden önce Sahacanın yazılı olarak kullanımında bölgedeki politik sürgünlerin ve misyonerlerin payı büyüktür. Özellikle politik sürgünler kitle iletişim araçlarının kullanımı ve eğitim-đretim aracılığıyla yazılı dilin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Altaylarda ise Altay'da kurulan Ortodoks misyonunun kurduğu okullar ve dini eserlerin çevrilmesi faaliyetinin yanı sıra gramer ve sözlüklerin hazırlanması gibi çalışmaları sayesinde Altay Türkçesinin yazılı olarak kullanımının temelleri atılmıştır. Yine misyonerlerin çalışmaları ile şor Türkçesine ve Hakas Türkçesinin Sagay ağzına da bazı eserlerin çevrildiği bilinmektedir. Ancak zellikle Güney Sibiry'a lehçelerinin yazı dili olarak kitlesel kullanımının SSCB döneminde başladığı söylenebilir.

KAYNAKLAR:

KİLLİ YILMAZ Gülsüm (2010) *Kuzey ve Güneydođu Sibiry'a Türklerinin Dil Durumu*, Ankara: Siyasal Yayınevi.

KİLLİ YILMAZ (2016) Etno-Demografik Veriler Işığında Sibiry'a Grubu Türk Dil Deđiřkeleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri I: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar, Cilt 1 Endangered Turkic Languages I: Theoretical and General Approaches, Volume 1* (Ed. Süer Eker, lk elik şavk), Ankara-Astana: Uluslararası Türk Akademisi Hodja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak niversitesi, 401-430.